

ТИПОЛОГИЯ НА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ КАТО СРЕДСТВО ЗА ПРОГНОЗА ЗА РЕЧЕВО РАЗВИТИЕ ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В ПОЛИЕТНИЧЕСКИ РЕГИОН (СЕВЕРНО ПРИАЗОВИЕ, УКРАИНА)

*Живко Карапенчев**

*Юлия Булба***

Темата за типология на езиковата ситуация включва в себе си изясняването на няколко задължителни елемента: характерът на комуникативната сфера, спецификата на региона, насоката на държавната езикова политика, инерцията на традицията [1, с. 200–201].

Територията на Северното Приазовие се характеризира с многообразие от съвместно живеещи етноси. Днес най-характерните етнически групи за този регион на Украйна се явяват украинци (23%); руснаци (18%) българи (20%), гърци (15%), немци (10%), татари (4%), евреи (6%). Останали 4% от населението включват арменци, азербайджанци, корейци и др.

При това количество от съвместно живеещи национални групи езиковата ситуация в интересувашката ни териториална област не се характеризира с голямо разнообразие от функциониращи езици. Като най-използвани и най-разпространени се явяват руският, украинският и българският език. Тези езици се различават по няколко параметри: по степен на разпространеност, по броя на носители, по функционална натовареност, по статус, по престижност между различните групи от населението.

Като цяло езиковата ситуация в изследвания регион може да се характеризира с устойчив билингвизъм (в някои от случаи — трилингвизъм) във всичките си прояви (рецептивен, репродуктивен, продуктивен; балансиран и небалансиран; диглосия).

Спецификата на езиковата ситуация в региона съществено определя особеностите на речево развитие на населението и се обуславя от историята на езиковите контакти в този регион.

* Декан на педагогически факултет при Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”.

** Докторант в педагогическия факултет (катедра педагогика) при Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”.

Нито един от етносите, живеещи днес в Приазовието, не може да се нарече “коренен”, защото всички са преселници. Разлика се открива само във времето на заселване.

Съвместното живеење на руснаци и украинци се среща почти по цялата територия на Украйна, изключения правят някои от западните и райони. Така че повсеместното използване на двата езика (руски и украински) не представлява уникалност нито за изследвания район, нито за Украйна като цяло.

Фактът, че българското население е второ по численост, оказва съществено въздействие на езиковата ситуация в Приазовието, дори при положение, че българският език не се използва активно (с няколко изключения) – ползването му е само на битово ниво.

Най-често срещаното двуезичие за населението се оказва с руски език (руско-украинско, руско-българско двуезичие). По-рядко се срещат случаи на триезичие. Болшинството от младежите предпочитат руски език. В последно време се засилва интересът към националния език сред местните българи, поради факта, че повече от петнадесет години са установените тесни контакти между Украйна и България и много етнически българи имат възможност да получат образование в България [2, с. 97].

Заслужава внимание и фактът, че контактуващите езици често се оказват руски и украински, руски и български, но практически не се среща украино-български билингвизъм. Много рядко сред населението може да се появи балансираният трилингвизъм на книжовно ниво.

Степента на активно владеење на езиците сред населението в Приазовието е в зависимост от възрастта на говорещите: езиковите носители се разделят на групи. По-възрастните съставят групата, за която основен език се оказва или руският или езика на техния етнос. Групата на най-младите е повече ориентирана към продуктивното дву- и понякога триезичие. Между тези две групи се разполага групата на 30–50-годишните, за които е характерно следното състояние на владеење: една част започват да придобиват активни речевни умения на втория език, а друга част остават на ниво рецептивни билингви (фактически едноезични).

Според проведено от нас проучване в региона съществуват два-найсет типични ситуации, които (всяка по свой начин) влияят върху речевото развитие на децата от региона и способстват за формиране на определен тип билингвизъм.

Ситуация 1. **Руско езиково семейство.** Родният език и за двамата родители е руски. Оказва се, че това е или руското население на региона или напълно асимилирани от рускоезиковото общество представители на други етнически групи. В тези семейства не се употребяват никакви езици освен руският. Като първи език при децата от тези семейства е също руският.

Ситуация 2. **Украинско езиково семейство (национално семейство).** Родният език на родителите е украински. В тази група се намира само украинското население. Единствен език на общуване в семейството е украинският.

Сред другите етноси също съществуват “национални семейства”, но те не могат да се наричат едноезични, защото до някаква степен използват в сферата на семейна комуникация руски или украински език.

Ситуация 3. **Руско езиково семейство, което е възникнало в резултат на смесен етнически брак.** Родните езици на родителите съвпадат и езикът на общуването в семейство е руски. В повече такива случаи руският език изпълнява роля на език посредник за общуване между хора от неруски етнос. В този случай руският език отново е първият език за детето. Езикът на етноса не се употребява като средство за общуване, но родителите до някаква степен запознават детето с него.

Ситуация 4. **Украинско езиково семейство, което е възникнало в резултат на смесен етнически брак.** Родните езици на родителите са различни. Като език за семейно общуване се използва украинският. Тази група включва само случаи, когато родният език на един от родители е украинският. Първият език на детето е украински. Както и в ситуация 3, националният език на втория родител е познат за детето, но не се използва интензивно в семейството.

В ситуации 1, 2 и 4 формирането на билингвизъм не се представя като типично явление, само в ситуация 3 небалансиран или частично балансиран билингвизъм се проявява по-често. И дори фактът, че някои от децата, отнасящи се до тези ситуации, посещават детската градина, в която преподаването се води на два езика, не оказва значително влияние на нивото на речево развитие. Тези данни потвърждават важноста на семейната езикова среда в предучилищната възраст.

Ситуация 5. **Игнориране на националния език.** Родителите на детето са от една етническа група, но при семейната си комуникация не се ползват от родния си език. Една от причините за това е недостатъчното ниво на владеене на етническият език; друга причина – родителите преднамерено

не се ползват от него при общуване с детето си поради ниското му ниво на функционалност в този регион. Но може да се предположи, че до някаква степен на детето е познат езикът на родителите.

Тази ситуация не се среща сред представители на руската етническа група.

Нивото на владеене на втория език сред децата от тази група е доста ниско.

Ситуация 6 е определена като **разрив между поколенията в еднонационалните семейства**. Родните езици на родителите съвпадат. За общуване помежду си и с други родственици родителите ползват своя роден език, но при общуване с детето ползват само руски (оказва се руският – първи език на детето). Детето се явява като пасивен участник в комуникацията на етническия език, защото присъства при общуването на родителите си.

Ситуация 7. **Разрив между поколения в семейства, които са възникнали в резултат на междуетнически брак**. Родителите на детето са от различни етнически групи, притежават различни национални езици. Те употребяват тези езици в семейството си и извън него, за да общуват с други родственици и познати от същия етнос. Обаче при общуване с детето си те употребяват само руския език (“разрив на поколенията”). Първият език на детето е руски.

На ситуация 7 е аналогична ситуация 6, с тази разлика, че не е мотивиран отказът на родителите да се ползват от родния си език при общуване с детето, а съприкосновението на децата до този език е често.

Ситуации 6 и 7 се характеризират с условно еднаквото съотношение на небалансиран и частично балансиран тип билингвизъм. Децата в ситуация 6 от самото начало пребивават в повече балансирана езикова среда, отколкото децата в ситуация 7, защото техните родители употребяват един и същ език в общуване с роднини. При анализа на степените на усвоеност на видовете речеви дейности по втория език се доказва, че нивото на владеене на втория език сред децата, пребиваващи в ситуация 6 и 7, като цяло не е високо. В ситуация на “разрив между поколенията” етническата принадлежност и родните езици на родителите имат по-малко значение в сравнение с другия фактор — типа езиково поведение на родителите. Като цяло при деца, които растат в такива семейства, зачестява неовладяването на втория език като пълноценно средство за комуникация, но постоянните контакти с посочения език могат да доведат до непълноценна езикова компетентност. И може да

се очаква, че при липса на контрол от страна на родители и усилия от страна на педагози в детската градина реалната езикова компетентност при някои от децата ще се окаже в противоречие с изискванията за нивото на речево развитие, което е необходимо при постъпване в училище.

Ситуации 6 и 7 се характеризират с пълно разнообразие на типове формиращо се двуезичие – откриват се всички четири типа владее на езика.

Ситуация 8. Замяна на езика. Родните езици на родителите са различни. Като първи език за детето се явява или украински, или български, но в процес на онтогенеза се осъществява замяна на езика в общуването между родителите и детето, нарушава се езиковият баланс.

Тази ситуация се отличава от другите по това, че вторият език отначало се явява активен език за детето, но после се променя езиковият баланс, като се снижава функционалната натовареност на етническият език и оказва влияние върху езиковата компетентност на детето.

При това вторият език може да се загуби напълно или частично – като се съхранява рецепцията на речта, или дори активното му владее до някаква степен. Възможно е също така съхранение на билингвизма, ако в тази посока действат някои фактори (обучение в детската градина, общуване с баби и дядовци). Но най-типични за дадената ситуацията се оказват случаите, когато се явява пълна или частична загуба на езика – това се потвърждава от резултатите на тестовете.

Ситуациите от 1 до 8 се различават по много съществени признаци, но съществува и обединяващо звено – наличието на противоречие между различни компоненти във всяка една от тях. Като обръщаме внимание на признака вътрешно противоречие, тези осем ситуации могат да бъдат обозначени като “конфликтни”.

Дадените ситуации ги обединява и фактът, че всички те оказват сходно влияние на речевото развитие на детето. Без да се взема под внимание частните количествени различия, отчетливо се проследява качествената специфика на речевата способност, формираща се при дадени условия, която се проявява в два основни варианта. Или децата се оказват фактически едноезични и владеенето на втория език е представено само на ниско рецептивно ниво, или се формира неуравновесен небалансиран билингвизм с такова ниво на владее на втория език, който не обезпечава пълноценната комуникация.

Ситуация 9. Двуезиково семейство, което е възникнало в резултат на междуетнически брак. Родителите на детето от различни етноси в своето

семейство употребяват в една или друга степен двата езика, в това число и при общуване с детето. По този начин детето се оказва билингв от ранното си детство. Това е възможно и в тези случаи, когато в семейството живеят роднини на един от родителите и говорят само или преимуществено на своя език, или когато някой член от семейството специално обучава детето на своя роден език. Възможна е и друга ситуация, когато и двамата родители на детето са билингви. Но езиковият баланс в тези семейства се среща рядко, защото не всички членове на семейството владеят етническите си езици в еднаква степен.

Ситуация 10. Двуетиково семейство 1. Съществуването на тази ситуация се определя като две подгрупи. В двата случая за комуникация в семейството се ползват двата езика, но първият език на детето се оказва руският. Основната подгрупа — етноетнически семейства; допълнителната — семейства, при които родните езици на родителите не съвпадат. Интензивността на общуване на етническия език при втората подгрупа притежава по-ниска честотност, отколкото първата.

Ситуация 11. Двуетиково семейство 2. Родните езици на родителите съвпадат и детето от ранно детство усвоява освен етническия и руския. Тези езици и по-нататък се явяват средство за семейна комуникация. Тази езикова ситуация прилича на ситуация 9, но в този случай е по-висока интензивността на използване на етническия език в семейството, защото всички членове владеят двата езика.

Ситуация 12. Двуетиково семейство 3. Родният език на родителите е българският. Детето започва да говори на родния си език с родителите от ранно детство, но по-късно в семейното общуване започва да функционира руски език. Ситуацията е аналогична на ситуация 11, с тази разлика, че е по-голяма вероятността за доминиране на етническия език.

Ситуации от 9 до 12 (“двуетични”) си приличат по това, че в тях етническите езици се явяват средство за семейно общуване. Освен това в една или друга степен се използва втори език – руски. Интензивността на функциониране във връзка с отношението: етнически език / втори език може съществено да се колебае.

В “двуетичните” ситуации по-често се установява баланс по репродуктивен и репродуктивен вид на речевата дейност, а в “конфликтните” — по рецептивен и репродуктивен. Този факт свидетелства за това, че частично балансираният билингвизъм, формиран в “конфликтни” ситуации, се оказва в по-голямата си част изкуствен (възниква в резултат от изучаването на езика като учебен предмет). В “двуетичните” ситуации по-

често се проявява естественият билингвизъм, който се формира в процеса на реалната комуникация на детето с носители на втория език.

Типологията на речеви ситуации, разработена в изследването, може да послужи за изграждане на универсална система от педагогически обучаващи и коригиращи въздействия, която би подпомогнала за балансиране и хармонизиране на двуезичието при децата от предучилищна възраст в полиезикова среда.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Белл, Р.* Социолингвистика: Цели, методи и проблеми. Перев. с англ. М., Международные отношения, 1980. 318 с.
2. *Виденов, М.* Увод в социолингвистиката. София, Делфи, 2000. 322 с.
3. *Гарена, К.* Българският кръст в Таврия. Кърджали, Пловдивски университет филиал "Любен Каравелов". 2004. 279 с.
4. *Йорданова, Д.* Семейството за езиковата култура на учениците от 1 до 4 клас. В. Търново, Унив. изд. "Св. св. Кирил и Методи", 2005. 55 с.
5. *Маркова, Л. В.* Етнографические заметки о болгарах Запорожской области (по материалам экспедиции 1993 г.) // Болгарське населення півдня України: дослідження і документи, Вип. I. Запоріжжя, 1993, 95–99.

ТИПОЛОГИЯ НА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ КАТО СРЕДСТВО ЗА ПРОГНОЗА ЗА РЕЧЕВО РАЗВИТИЕ ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В ПОЛИЕТНИЧЕСКИ РЕГИОН (СЕВЕРНО ПРИАЗОВИЕ, УКРАЙНА)

ЖИВКО ТРИФОНОВ КАРАПЕНЧЕВ
ЮЛИЯ ВЛАДИМИРОВНА БУЛЬБА

Резюме

Първата част на статията разглежда езиковата ситуация в Северно Приазовие, Украйна. Представена е информация за процентното съотношение на съвместноживеещи етноси в този регион; за езици, които се използват в различни сфери на комуникация; за типове билингвизъм, които най-често притежава населението. Във втората част на статията се анализират конкретни езикови ситуации, в които пребивават децата от предучилищна възраст в този

регион. Направен е опит за прогноза в езиковото развитие за децата от всяка една от откритите ситуации.

TYPES OF LANGUAGE SITUATIONS AS A FORECAST MEANS ABOUT
SPEECH GROWTH OF CHILDREN IN PRE-SCHOOL AGE IN
POLIETHNIC REGION (NORTH PRIAZOVIE, UKRAINE)

ZHIVKO KARAPENCHEV
YULIA BUL'BA

Summary

The first part of the article considers the language situation in North Priazovie, Ukraine. Information that is exposed is about the percent ratio of the together living ethnic communities in the region; language that are used in different communication spheres; types of bilingualism mostly spread over the population. In the second part are analyzed specific language situations affecting children in pre-school age in the region. A forecast attempt about the language growth of the children in each of exposed situations has been made.